

Berøringer mellem Frankfurt am Main og København i Forbindelse med Goethes *Dichtung und Wahrheit* og *Wilhelm Meister*.

Af Louis Bobé.

I Pershist. Tidsskr. 4 V (1903), 235, har jeg oplyst, at den i *Dichtung und Wahrheit* (Werke XXIX, S. 25, Weimarer Udg.) omtalte »Herr von Lersner«, paa hvem Jung Stilling 1775 foretog en af Goethe udførligt omhandlet Stæroperation, er identisk med Heinrich Ludwig von Lersner (1703—85), af den ansete Frankfurtske Slægt og ikke, som af Düntzer formodet, hans Brodersøn Friedrich Max (1736—1804), 1754 dansk Hofjunker, 1759—67 Legationssekretær i Wien og 1765 Kammerjunker. Heinrich Ludwig ledsagede 1725—27 Grev Christian Danne-skiold paa Rejser og var derefter Hofmester for Prinserne Frederik Christian og Emil August af Augustenborg. Hermed stemmer Goethes Angivelse om ham: »ein würdiger Mann von Jahren, durch Erziehung und Führung fürstlicher Kinder, verständiges Betragen bei Hof und auf Reisen, überall geschätzt«. (Jvfr. Die Deutsche St. Petri Gemeinde u. Kirche, 1925, 441).

»Bekendtnisse einer schönen Seele« er, som bekendt, Titlen paa 6. Bog af »*Wilhelm Meisters Lehrjahre*«, en i Form af en Selvbiografi affattet Fremstilling af Goethes ærværdige og fromme Veninde Susanna Catharina von Klettenbergs religiøse Udvikling. Beslægtet med Goethes Moder var hun en trofast Veninde af denne og er af alle de Kvindeskikkelser, der var knyttet til hans Barndom og Ungdomsaar i Frankfurt den, der har udøvet størst kristelig religiøs Indflydelse paa ham. Hun dannede Midtpunktet af den Kreds, der i Digterens Fødeby havde sluttet sig til Zinzendorf og den herrnhutiske Retning, og hvis Hovedpersoner er karakteriserede i »Bekendtnisse«. Om Susanne von Klettenbergs litterære Ejendomsret til disse, hersker der blandt Goetheforskerne afgjort Uenighed. Det sandsynligste er vel, at Goethe paa Grundlag af Breve og egne Optegnelser digterisk har udformet Bekendelserne til det skønne og gribende Minde om den aandeligt betydelige og ejendommeligt dragende Personlighed, hvem han gav Navnet »die schöne Seele«.

Med afgjort Sikkerhed har den litteratur- og lokalhistoriske Forskning kunnet identificere de fleste af de i »Bekendtnisse« udførligt, under fingerede Navne eller slet ikke navngivne skildrede Personer.

En af de første, vi møder i Susanne von Klettenbergs Bekendelser, er hendes franske Lærer, hvem hun skildrer saaledes: »Fransk

lærte jeg med megen Begærlighed. Min Sprogmeister var en brav Mand. Han var ikke en letsindig Empiriker, ikke en tør Grammatiker, han havde Kundskaber, han havde set sig om i Verden. Bortset fra Sprogundervisningen mættede han paa mange Maader min Videbegærlighed. Jeg holdt saameget af ham, at jeg altid ventede hans Komme med Hjertebanken.«

Denne Mand er bleven identificeret med den franske Sprogmeister *Nicolas Hyacinthe Paradis*, der den Gang levede i Frankfurt og tidligere havde været bosiddende i Berlin og København. Undersøgelser i de danske militære Arkiver giver følgende Oplysninger om ham. *Paradis de Tavannes*, professeur en langue et belles lettres françaises — som han underskriver sig — blev fra Nytaar 1760 adjungeret den franske Sprogmeister ved Landkadetakademiet *Georg Frederik Veuillemin* og ved dennes Død under 24. Nov. 1762 hans Efterfølger. I sin Ansøgning om Stillingen anfører *Paradis*, at han i et Aar har været Lærer ved 1. Division af Landkadetterne og beder nu om ogsaa at blive det ved 2. og 3. Division, som *Veuillemin*, der har anbefalet ham, havde undervist. Han paaberaaber sig sit Bekendtskab med *Greve og Grevinde Danneskiold Laurvig*, og at han i mindst ti Aar har været Lærer i »les belles lettres françaises« og underviser et Antal unge Pensionærer, blandt hvilke den unge *Grev Danneskiold*. Hans voksende Familie forøger med ham Mængden af Hans Majestæts tro Undersaatte. *Paradis* fik efter Indstilling af Landkadetakademiets Chef Afsked under 8. Sept. 1764 og forlod derefter Danmark.

Til den herrnhuttisk paavirkede Kreds omkring *Susanne von Klettenberg* hørte i første Række Legationsraad *Johann Friedrich Moritz* (1716—71) og Friherre *Friedrich Carl von Moser* (1723—98), den berømte Statsretslærer.

Moritz skildres af *Goethe* i *Dichtung und Wahrheit* (I 4) som »en Verdensmand af anselig Skikkelse og tilpas behagelig Omgang«. Han varetog forskellige Standspersoners Anliggender og kom flere Gange i Berøring med min Fader i Anledning af Konkurs og kejserlige Kommissioner. Legationsraaden meddelte mig gerne sine Kundskaber, og var en Ven af Mathematiken og, fordi denne slet ikke forekom i hans daværende Livsvirke, morede det ham at hjælpe mig videre i disse Kundskaber.« *Moritz* var gift med *Catharine Sybilla Schœell*, der ifølge en dansk Kilde 1795 boede i Frankfurt, 70 Aar gl. med sine Døtre *Maria Anna Louise Elisabeth* og *Maria Christiana*. Foruden disse Børn havde hun Sønnen *Johann Caspar Moritz* (1765—1821), der studerede i Kiel, 1786 blev ansat ved Regeringskancelliet i *Glückstadt*, 1794 udnævntes til Regeringsraad og 1812 kom til *Slesvig* som Vicekansler med Titel af Konferensraad. Han var en ualmindelig

dygtig og anset Embedsmand, der omfattede sit nye Fædreland og dets Konge med største Hengivenhed og Loyalitet. En Søster til ham, Esther Marie Margrethe, der i Frankfurt var Goethes Legesøster, ægtede 1778 Senator Stock. Moritz' Enke Catharine Sybilla Schoell stod sammen med Goethes Moder ved Susanne v. Klettenbergs Dødsleje 13. Maj 1774. Johann Friedrich Moritz udnævntes 1756 (23. Juli) af den danske Konge til Legationsraad ved den nedersachsiske Kreds med aarlig Løn af 500 Gylden i Frankfurter Mønt, og som saadan blev hans Navn paa en for ham mindre smigrende Maade knyttet til det stort anlagte, totalt mislykkede Forsøg, der af den gennem J. H. E. Bernstorff til Danmark indkaldte tyske Nationaløkonom Justi blev gjort i 1758 for at opdyrke de jyske Heder ved Hjælp af tyske Kolonister, som det overdroges Moritz at skaffe hertil fra Pfalz og tilstødende Egne. Selve Tanken, at flytte Folk fra de skønne Rhinlande til den øde, golde Hede, var absurd, og tilmed havde Moritz ved Valget af disse Udvandrere hverken taget Hensyn til deres tidligere Livsvandel eller Haandtering. De hyredes simpelthen ved at Moritz overalt i Pfalz lod opslaa trykte Plakater, der opfordrede de Lysthavende til at melde sig. Man begriber ikke, hvorfor der ikke hertil valgtes Folk fra Nordtyskland. En af Indvandrerne anførte som sin Kvalifikation, at han forstod »at saa alle Slags Korn og Vinbjerger, samt at saa Kastanietræer«. Paa Grundlag af de i Jylland høstede, alt andet end lyse Erfaringer udvidede man 1760—64 Kolonisationsplanen for Jylland til ogsaa at omfatte de øde Strækninger i Amterne Gottorp, Flensborg, Hytten og Tønder. Af samme, fornævnte Grunde glippede Koloniseringsplanerne ogsaa her. Moritz, der ligesom tidligere havde det Hverv at udvælge Kolonister, var slet ikke Opgaven voksen og kan vistnok ikke siges fri for Beskyldningen mod ham for Egennyttighed og Pengebegærlighed. Ogsaa den 1756 stedfundne Overflytning af Ant. Hübners Bomulds- og Uldvarefabrik fra Wiesbaden til Odense med alt Tilbehør og de nødvendige Arbejdere havde været overdraget Moritz, men dette Foretagende var ligeledes endt med »komplette Konfusion«.

Samme Aar Moritz døde, ansøgte Frederikke Sofie von Pentz, Enke efter den s. A. 30. April i Fredericia afdøde Oberstltnt. ved jyske gevorbne Regiment Frederik Ludvig Schoell (Fru Moritz' Broder?) om afgiftsfri Udbetaling af den hende i Frankfurt a. M. tilfaldne Arv.

Friedrich Carl von Moser, af Susanne v. Klettenberg skildret under Navnet Philo, var i Goethes Drengaar en af de betydeligste Personligheder i Frankfurt og kendt i hele Tyskland som en frisindet og vidtskuende Statsmand, tillige, som han er

karakteriseret i Dichtung und Wahrheit, retskaffen og tiltalende i al sin Færd. Gennem en flittig Brevveksling med J. H. E. Bernstorff var han vel underrettet om Forholdene i Dabmark. Herom skriver Moser: »Jeg regner det til Velgerningerne og Fortrinnene i mit Liv, at denne fortræffelige Minister i mange Aar har beæret mig med sin Velvilje, Tillid og Brevveksling. De fleste af hans Breve, som udgør et ikke ringe Antal, var egenhændige og kendetegnet ved den højeste Pryd i Skrivemaaden forenet med det reneste Udtryk for Retskaffenhed, Hjertensgodhed, Iver for Ret, Sandhed, for Guds Ære og Fremme af det gode. Disse Breve er Klenodier for mig«. Af Brevvekslingen mellem de to Statsmænd er indtil nu intet kommet for Lyset, men det vides, at Bernstorff ydede Moser en ægte følt Deltagelse i de Genvordigheder, han blev stedt i ved Hertugen af Württembergs Unaade. Forholdet mellem Konge og Land, som det bestod i Danmark i Frederik V's Tid, var for ham Idealet af et Statsstyre. »O Land!«, udbryder han pathetisk, »til hvis velsignede Højder jeg fra vor Jammerdals Dybder har sendt mange patriotiske Taarer tilligemed mangt et broderligt Blik til Eder, I lykkelige Mennesker. Under den almindelige Ulykke paa Jorden blev de danske Stater befriet for Dødsengelens Sværd«.

Moser fandt ogsaa virksom Støtte hos Bernstorff i de Familiesorger, der ramte ham. Begge hans Ægteskaber var barnløse, men i det første havde hans Hustru Johanne Ernestine von Herdt fra et tidligere Giftermaal medbragt en Søn, Friedrich Carl von Rottenhof, der i 1760 ved Bernstorffs Gunst var bleven Sekondltnt. i møenske Infanteriregiment. Aaret efter havde han faaet Orlov til Frankfurt, men var ikke vendt tilbage og opholdt sig i Hamborg. Der udgik nu Ordre til at hensætte ham i Møens Tugthus. Forældrene tilskrev Bernstorff i et Brev, dat. Frankfurt 20. April 1762, om Sønnen, der ved sine Udsvævelser havde fortjent Kongens Unaade i endnu mere følelig Grad, hvis ikke Bernstorffs Forbøn havde holdt Døren aaben for ham til Bod og Bedring i Arrestens gavnlige Stilhed. Deres Bøn om at han maatte blive forflyttet til Rytteriet, blev straks imødekommet ved hans Udnævnelse til Sekondltnt. i Husarerne og Adjutant i 2. jyske Rytterregiment. Allerede det følgende Aar forsvandt den unge Mand fra den danske Hær, et af de utallige unyttige fremmede Individuer, som Bernstorff har draget til Danmark.

Susanne von Klettenbergs Søster Maria Magdalene var gift med Philip Rudolf von Trümbach, Overamtmand i Gelnhausen nær ved Büdingen, hvor Brødrene Greverne Ludvig Casimir og Gustav Frederik af Ysenburg-Büdingen, begge Generalmajorer i den danske Hær, residerede,

og med hvilke »die schöne Seele« stod i nær Forbindelse. Det faldt derfor naturligt, at ogsaa Trümbachs Brødre fandt Vej til Danmark. Carl Ludvig Frederik blev 1763 Ritmester og Kommandør for Liveskadronen af Husarregimentet, og sattes 1767 à la suite, medens Frederik Adam 1763 blev Oberst og Chef for Husarregimentet, men afgik 1765 som Generalmajor efter forgæves at have søgt Tilladelse til at ægte Datteren af Jægermester i Koldinghus Distrikt Geheimeraad Ditlev von der Lieth, skønt han vistnok ikke var rigtig skilt fra sin Hustru i Tyskland.

Mest vil det maaske interessere at erfare, at Susanne von Klettenberg en Tid har tænkt paa at gaa til Grønland og slutte sig til de derboende Brødremissionærer, hvortil Læsningen af David Crantz' Historie von Grönland havde opmuntret hende.

Wenzeslaus Friedrich Neisser, en af Brødremenighedens mest fremtrædende Skikkelser, kom 1722, seks Aar gammel fra Mähren, Søn af en Knivsmed, til Herrnhut, hvor Zinzendorf tog ham i Tjeneste og 1738 ordinerede ham til Præst. Aaret efter gik han med et af Brødremenigheden i Holland udrustet Skib til Grønland, som blev opbragt af Grønlands Patron Jakob Severins Skipper, fordi det havde drevet Fangst i Diskobugten for nær Kolonigrænserne. Neisser maatte følge med det kaprede Skib til København, hvorfra han indgav et Bønskrift til Dronning Sofie Magdalene om dets Frigivelse. I 1764 optoges han i Unitetsdirektionen — han kaldes af Goethe en af Herrnhuternes Biskopper — og lærte i 1766 ved Synoden i Marienborn Susanne von Klettenberg at kende, brevvekslede derefter med hende og søgte ivrigt at faa hende højtideligt optaget i Brødremenigheden. Efter at være kommet sig af et meget heftigt Sygdomsanfald, fremsatte hun i et Brev af 15. Dec. 1768 til Neisser Tanken om at gaa til Grønland: »Bey dieser grossen Veränderung war mir besonders eindrucklich, meinen Heiland anzuflehen, dass er mir zu einem solchen Glaubens Grund wolte gedeyhen lassen, dass mir keine Schwierigkeiten unüberwindlich schienen, und aus einem solchen Glaubens Heroisme kam die Declaration, dass ich auch nach Grönland gehen wolte, wenn Er mich hin haben wolte, und so ist es mir noch«. Neissers stadigt mere paatrængende Forsøg paa at fremskynde hendes formelle Overtræden til Brødremenigheden frastødte imidlertid en saa fintstrenget Natur som Susanne von Klettenberg, og den venskabelige Forbindelse, der havde strakt sig over tre Aar, afbrødes. Goethes Fremstilling af dette Forhold maa korrigeres efter hendes egne Breve og Optegnelser, og netop paa dette Punkt kan det eftervises, at han ikke har arbejdet efter det skrevne Ord, men behandlet den mundtlige Overlevering frit.

Henvisninger.

Wilhelm Meister: Bekenntnisse citeret efter Texten i Heinrich Funck, Die schöne Seele, Lpz. 1911. — *Paradis*: ib. S. 68, 329. F. Delitzsch, Philemon, 1878, 239. Krigskanc. Ref. Sager 1762, 17. Sept. Generalkrigsdir. kgl. Ordre 1764—65, 134. Jahrb. des freien Hochstifts 1927, 406. — *Moritz*: Medd. af Hr. Arkivar E. Marquard. E. Holm, Danm.—Norges Hist. 3 II. Ztsch. f. schlesw. holst. Gesch. XXVI, 216 ff. J. Aakjær i J. Saml. 3 IV 376 ff. og 4 III 87 ff. A. Friis, Bernstorfferne og Danmark II 259 f. — *Schoell*: Holger Hansen, Kabinetsstyrelsen 1768—72, I 421; II 291 f. Finanskoll. Forestill. 1771 I 606, 28. Nov. Reventlowske Pap. VIII Till. S. 121. D. Mag. 5 III 36. — *Moser*: E. Holm, D.-N. Hist. 1746—66, I 121, II 494. K. F. Ledderhose, F. K. v. Moser, Heidelberg 1871, 143 (her skrives Hustruens Navn v. Hundt, men i Ansøgningen Krigskanc. Ref. Sager 1762, 19. Mai, Nr. 22 J. E. v. M. geb. v. Herdt). F. K. v. Moser: Behertzigungen, Frankf. 1761, 234. — *Trumbach*: H. Funck. 332. — *Neisser*: ib. 30, 32 f., 35, 49 f. 242, 333, 340. Diplomatarium groenlandicum ved Louis Bobé, 1931 (Medd. om Grøn. LV), S. 267 ff.
